

Suomen kielen nauhoitearkiston neljännesvuosisata

18. marraskuuta 1959 kolme miestä kirjoitti opetusministeriölle kirjeen. He kertoivat perustaneensa saman vuoden helmikuun alussa Suomen kielen nauhoitearkiston, jonka tarkoituksena oli »kerätä magnetofonitallenteita suomen murteista ja tilaisuuden tarjoutuessa myös kaikista suomen sukukielistä aina etäisimpiä myöten».

Kirjeen kirjoittajat olivat Helsingin yliopistossa työskenteleviä kielentutkijoita: professori Lauri Hakulinen, professori Pertti Virtaranta ja assistentti Terho Itkonen. He pyysivät opetusministeriöltä 3 250 000 markan suuruista avustusta arkiston seuraavan vuoden menoihin. Helmikuun alusta lähtien arkistoa oli pidetty yllä valtion humanistisen toimikunnan myöntämin varoin.

Anomus tuotti suotuisan tuloksen. Suomen kielen nauhoitearkiston toiminta saattoi lähteä nousuun.

Aika oli kypsä kielitieteellisen äänitearkiston perustamiselle. Mekaaninen ääntallennus oli Saksassa kehitetyn magnetofonin ja riittävän laadukkaaksi saatetun nauhamateriaalin varassa valmis korkeatasoisiin sovelluksiin. Toisaalta kielentutkijat olivat havainneet nimenomaan murteita vielä löytyvän tallennettavaksi asti. Tarvittiin vain liikkeellepanija.

Liikkeellepanija tuli Ruotsista. Lundin yliopistossa pitkään suomen kielen lehto-

rina toiminut dosentti, sittemmin professori Pertti Virtaranta oli tutustunut tarkoin ruotsalaisten tutkijain tuolloin aloittamaan kielentallennukseen, olipa itsekään äänittänyt Ruotsin karjalaisia ja inkeriläisiä ensin vaatimattomin, sitten yhä kehittyneemmin laittein. 1950-luvun puolivälissä Virtaranta oli jatkanut äänitysharrastuksiaan Suomessa, kansankielen parissa. Hänen ympärilleen kokoontui uuteen toimintaan valmiiden kielentutkijain piiri.

Ilon ja aatteen vuodet

Suomen kielen nauhoitearkisto perustettiin 1. helmikuuta 1959. Arkisto syntyi tiiviisti Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen yhteyteen, ja se myös toimi aluksi laitoksen tiloissa.

Arkiston toiminnan tavoitteeksi tuli tallentaa ääninauhoihin suomea ja sukukieliä tutkimuksen ja yliopisto-opetuksen tarpeisiin sekä myös pitää näitä tallenteita tutkijain saatavilla.

Nauhoitus keskittyi alussa ennen kaikkea vanhoihin, väistymässä oleviin kansanmurteisiin. Tavoitteeksi otettiin keskimäärin 30 nauhoitetun kokoaminen jokaisesta suomenkielisestä pitäjistä. Tavoite oli kunnianhimoisen. Haluttiin ikään kuin jälkikäteen vangita pikakuva vuosisadanvaihteen puhesuomesta, kansan ylivoimaisen enemmistön jokapäiväisestä kielestä.

Murteet olivat väistymässä, sulautumassa, häviämässä, se tiedettiin. Sitä ei tiedetty, että kansakunta eli Euroopan

nopeimman elinkeinorakenteen muutoksen aattoa. Arkiston perustamista seuranneella vuosikymmenellä alkoi maaseudun tyhjeneminen, kylien autioituminen, Etelä-Suomen ja liikekeskusten täytyminen; pako maalta ja maasta.

Suomen kielen nauhoitearkisto kohtasi yhtä kaikki haasteen hyvin valmistautuneena. Pitäjäkohtaista 30 tunnin tavoitetta alettiin toteuttaa ripeästi. Jo ensimmäisen toimintavuoden lopussa murrenauhoitteita oli yli 400 tuntia. Ja mikä tärkeintä, oli koottu myös arvokkaita kokemuksia ja havaintoja sekä murteiden tilasta että kenttätyön käytännön järjestelyistä.

Ensimmäisen kenttätyökesän jäljiltä arkiston hoitokunta, henkilökunta ja pieni avustajajoukko olivat kuumeisen innostuksen vallassa. Murteenpuhujia löytyi, ja se oli pääasia. Suunnitelmia täsmennettiin, ja arkisto polkaisi maasta satapäisen nauhoittajien armeijan.

Kenttätyöhön osallistuivat arkiston hoitokunnan jäsenet, palkattu henkilökunta ja laaja stipendiaattijoukko. Stipendiaateiksi palkattiin tutkijoita yliopiston piiristä sekä opinnoissaan pitkälle ehtineitä murteista kiinnostuneita opiskelijoita. Stipendinä maksettu korvaus keuruutyöstä ei ollut ruhtinaallinen, mutta työ antoi muuta tyydytystä: tutusti elävään kieleen ja useimmissa tapauksissa edisti harjoittajansa omia tutkimuksia tai opintotoita. (Sivumennen sanoen: eri korkeakouluissa toimivista suomen kielen ja lähiaineiden professoreista ja apulaisprofessoreista parikymmentä on aloitellut tutkijantietään Suomen kielen nauhoitearkiston stipendiaattina.) Yleisin stipendiorakka oli juuri 30 nauhoitetun tunnin koaminen määräpitäjästä; se oli usein kerääjän kotipitäjä tai tutkimuskohde.

Jo ensimmäisinä toimintavuosina arkiston perustajat havaitsivat, että kentälle lähetettävät kerääjät tarvitsevat myös koulutusta. Sitä piti antaa monenlaista: murteiden tuntemisessa ja tunnistamisessa, haastateltavien elämänpiiriin liittyvissä kysymyksissä, haastattelutekniikassa, kielenoppaiden valinnassa, teknisen ka-

luston käsittelyssä. Koulutusta on annettu sekä lukukausien aikana yliopistossa että kolmena kesänä kesäyliopistoissa murteentutkimuksen tekniikan seminaareissa. Näissä on kymmenet alokkaat koulutettu professori Pertti Virtarannan johdolla ja arkiston henkilökunnan voimin kielitieteellisen äänentallennuksen menetelmiin ja ylipäänsä kenttätyöhön.

Stipendiaatteja oli ensimmäisenä täyden toiminnan vuonna 1960 liikkeellä jo 15, seuraavana, huippuvuonna, 35, ja määrä pysytteli kolmenkymmenen paikkeilla 1960-luvun lopulle asti. Sen jälkeen keruun vaikeutuessa ja nauhoitusalueiden hankaloituessa stipendiaattien määrä vähitellen pieneni; viimeinen murteennauhoitusstipendi myönnettiin vuonna 1982. Murrekokoelmat karttuivat kiihkeimpinä vuosina toistatuhannen tunnin vauhtia; noin puolet niistä on stipendiaattien nauhoittamia.

Vuonna 1959 suomenkielisiä kuntia oli 475. Tämä on säilytetty perusjakona Suomen kielen nauhoitearkiston kartuntaa laskettaessa myöhemmistä kuntaliitoksista huolimatta. Vuoden 1983 lopussa arkistossa oli suomen murteiden nauhoitteita kaikkiaan yli 14 600 tuntia. Kokonaiskartuntaan sisältyvät myös Suomen rajojen ulkopuolella sijaitsevat murrealueet: Vermlannin 50, Länsipohjan 340, Ruijan 370, Inkerin 200, amerikansuomen 620 ja australiansuomen 50 nauhoitetun tunnin ynnä tietysti kaikki luovutetun alueen pitäjien nauhoitteet. Luvuista näkyy, että alun perin asetettu 30 nauhoitetun tunnin pitäväkohtainen tavoite on saavutettu keskimäärin. Kaikista pitäjistä ei suinkaan ole tavoitettu täyttä määrää, monissa taas se on erityisolojen vuoksi ylitetty reippaastikin. Joka tapauksessa voidaan sanoa, kun vielä otetaan huomioon Turun yliopiston suomen kielen laitoksen mittavat murreäänitekokoelmat, että vanhan puhekielen poikkileikkaus, kokovartalo-kuva, on valmis. Yli kahdenkymmenen vuoden suururakka on monen työllä saatettu loppuun.

Millaista aines sitten on? Tutkimuksen kannalta suurin arvo on varmasti sen

Katsauksia

spontaanius. Arkiston murrekokoelmat koostuvat vapaasta puheesta, kansan kielestä. Kielenoppaita on monentyyppisiä, on puheliaita ja hiljaisia. Vaikka muodollinen perustilanne kaikissa äänitteissä on sama — haastattelija ja haastateltava puhuvat mikrofoniiin —, on suurin osa aineksesta luonteeltaan paremminkin keskustelua. Juuri tähän on nauhoittajien koulutuksessa pyritty, juhlavuuden ja tärkeyden välttämiseen. Haastattelu etenee aina kielenoppaan ehdoilla, puhutaan aiheista, jotka häntä kiinnostavat. Tutkijalle tällaisen aineksen käyttö saattaa olla hankalaa, varsinkin ennen kaikkien luettelojen ja hakemistojen valmistumista, mutta tulokset ovat luotettavia.

Murrenauhoitteet ovat jo tähän mennessä osoittaneet tarpeellisuutensa ja voimansa. Terho Itkosen laskelmien mukaan nauhoitearkiston ainesta oli hyödynnetty pelkästään vuoteen 1980 mennessä lähes parissasadassa eriasteisessa oppinäytteessä, laudaturtöistä väitöskirjoihin.

Vaikka Suomen kielen nauhoitearkisto onkin toimintansa ensimmäisen neljännesvuosisadan ollut — tavallaan olojen pakosta — leimallisesti murrearkisto, ei suunnitelmissa ole koskaan ollut rajata sen toimintaa näin ahtaaksi. Alun perinkin on tavoitteeksi otettu koko muuttuvan puhesuomen seuruu ja tallennus. Keruussa tämä otettiin huomioon ensimmäisen kerran vuonna 1963, jolloin arkiston työryhmä nauhoitti Tampereen puhekieltä. Tämän jälkeen vuosien mittaan on kokemuksen hankkimiseksi ja menetelmien hiomiseksi eriasteista nykypuhekieltä tallennettu ainakin seuraavilla paikkakunnilla: Kuopio, Varkaus, Riihimäki, Porvoo, Hamina, Kotka, Karhula, Elimäki, Simpele, (Kurkijoki), Helsinki, Töysä, Vesanto. Kaikkiaan arkiston kokoelmissa on nykypuhekieltä yli 500 tuntia.

Arkiston asetussanoissa mainittiin suomen ja sen sukukielten tutkimuksen edistäminen; sukukielten tallentaminen nousi yhdeksi arkiston päätehtävistä. Varsinaista määrällistä tavoitetta ei ase-

tettu. Pyrittiin kokoamaan edes lyhyet näytteet kaikista uralilaisista kielistä. Keruun laajuutta ei ole sitemminkään lyöty lukkoon. Tavoitteeseen vaikuttaa mm. se, missä määrin kunkin sukukielen äänitteitä on olemassa muissa arkistoissa ja tutkimuslaitoksissa, kielen omapohjainen keruu ja tutkimus sekä suomalaisten halu ja mahdollisuus työskennellä sukukielten kenttätöyömaalla. Vähän ennen nauhoitearkiston syntyä oli juuri solmittu sopimus tieteellis-teknisestä yhteistyöstä Suomen ja Neuvostoliiton välillä. Tämän sopimuksen mukaisilla tutkimusmatkoilla on vuosikymmenten mittaan kartutettu huomattavasti nauhoitearkiston sukukielten kokoelmia. Matkaan lähtijälle on luovutettu äänentallennuslaitteet mukaan. Sukukielten kokoelmien laajuus vaihtelee karjalan liki 1 300:sta, lapin 500:sta ja unkarin yli 150 tunnista votjakin 3 tuntiin.

Vastaperustetun arkiston johtaja ja työmiehet havaitsivat, että puhtaan lingvistisen aineksen ohella oli syytä tallentaa kielen tutkimukseen tavalla tai toisella liittyvää aineistoa, joka ilman arkiston taitotietoa olisi joutunut hukkaan. Ääninauhoihin kertyi lähialojen väitöstilaisuuksia, jäähyväisluentoja, merkittävien esitelmien tallenteita, tutkijain muistelmia. Vuodesta 1974 lähtien Helsingin yliopisto on nauhoituttanut kaikki professorien virkaanastujaisesitykset ja virkaanastujaisien jälkeen kokoontuneen ns. kahvikonsistorin istunnot. Kaikkiaan näitä aikakautensa kulttuurihistoriallisia äänidokumentteja on kertynyt yhteensä yli 2 100 tuntia.

Oikean tekniikan valinta on aina ongelma missä hyvänsä äänitearkistossa. Suomen kielen nauhoitearkiston perustajilla oli ratkaistavanaan pulma. Toisaalta pyrittiin määrätietoisesti hyvin korkeatasoiseen äänenlaatuun. Tämä vaati äärimmäisen hyviä nauhureita ja mm. suurta nauhannopeutta ja sitä mukaa suurta nauhan menekkiä. Toisaalta niukkoja määrärahoja oli käytettävä säästeliäästi. Oli tietysti tehtävä kompromissi. Neljännesvuosisadan päästä katsottuna tuolloinen ratkaisu näyttää harvinaisen onnistu-

neelta; se on arkiston tekniikan perustana edelleen. Nauhureiksi valittiin kaksiraitatekniikkaa käyttävät laitteet, joita voi kuvata tasokkaan harrastajan välineiksi; myöhemmin hankitut kenttänauhurit olivat jo liki ammattilaistasoa. Nauhanopeudeksi valittiin 9,5 cm sekunnissa. Tämä nopeus on osoittautunut riittävän suureksi nimenomaan puheen nauhoittamiseen; yleisimpiin foneettisiin mitauksiin se on myös sopiva. Näin on nauhakustannukset saatu pysymään siedettävissä rajoissa tinkimättä silti kohtuuttomasti äänen laadusta. Mainittakoon vertailun vuoksi, että Yleisradio käyttää ohjelmatuotannossaan 38 cm:n sekuntinopeutta ja kokoraitatekniikkaa. Tällöin ääninauhan menekki on 8-kertainen Suomen kielen nauhoitearkiston kulutukseen verrattuna. Toisaalta arkisto ei ole halunnut tinkiä ääninauhan ominaisuuksissa. Nauhaksi on valittu ns. vakionauha eli 0 prosentin nauha, toisin sanoen paksuin mahdollinen. Se on harrastajain suosimaa kalliimpi, mutta nimenomaan pitkän varastoinnin aiheuttama äänen kopioituminen kelan nauhakerrosten läpi on vaara, joka panee suosimaan paksua nauhaa.

Nauhoituskalusto on helppokäyttöistä, niin että tilapäästudion pystyttäminen mihin hyvänsä on helppoa ja nopeaa. Nauhoitteet säilytetään varastohuoneessa, jonka lämpötila ja suhteellinen kosteus pidetään vakiona.

Herää kysymys, kuinka kauan nauhoitteet ylipäänsä säilyvät.

Vastausta ei tiedä kukaan.

Suomen kielen nauhoitearkiston vanhimmat äänitteet ovat kohta kolmenkymmenen vuoden ikäisiä. Niitä herkin korvin kuunnellessa tuntuu kuin niiden äänenvoimakkuus olisi heikentynyt. Tunne saattaa olla psykologinen, nykyajan ensiluokkaisen äänentoiston hemmotteleman tarkkailijan kuvittelua.

Nauhoiteala on maailmassa niin nuori ilmiö, että käytännön kokemusta maksimisäilymisajasta ei ole ehditty saada. Pelkän ajan vaikutusta on myös vaikea kokeellisesti osoittaa. Ainoa kokeilumene-

telmä on se, että antaa ajan kulua. Toisaalta tiedetään, että ääninauhan aktiivikerroksessa koko ajan tapahtuu kemiallisia prosesseja, jotka periaatteessa heikentävät äänityksen laatua. Nämä prosessit ovat muutaman ensi tunnin jälkeen äärimmäisen hitaita, joten niillä jonkin kymmenen, ehkä jonkin sadankaan vuoden aikana ei ole käytännön merkitystä. Nauhan nykyinen runkoaine, polyesteri, kestää lähes ikuisesti.

Kemiallisista tietä tapahtuva rappeutuminen olisi estettävissä siirtämällä äänitteet kemiallisten prosessien ulottumattomiin, esimerkiksi laserin avulla soitettavalle nikkelilevylle. Yhden nauhoitetun siirtäminen maksaa nykyhinnoin noin kaksituhatta markkaa. Lasertekniikka ei siis ratkaise pulmaa ainakaan lähiaikoina.

Jo joulukuussa 1958 valtion humanistiselle toimikunnalle tehdyssä apurahanomuksessa määritetään nauhoitearkiston tehtäväksi keruun lisäksi »järjestää ja luetteloida äänitteet kaikkien tutkijain käyttöön». Tutkijainpalvelu on nauhoitearkiston toiminnassa kohonnut yhä keskeisemmälle sijalle sitä mukaa kuin siihen on keruulta liennyt aikaa. Peruspalvelua tarjoavat nauhoitekohtainen kartuntakortisto sekä pitäjä-, henkilö-, kopio- ja asiakortistot ynnä kulttuurihistoriallisten äänitteiden kortisto. Suuri merkitys on sillä, että nauhoitteita jatkuvasti litteroidaan edustavilta alueilta. Välttämätön apuneuvo äänitteiden asiasisällöstä kiinnostuneelle on nauhoitekohtainen sisällysluettelo. Sen laadinta on ollut keskeytyksissä vuodesta 1976 lähtien. Vajaat puolet arkiston äänitteistä on tähän mennessä kopioitu. Kopiot ovat tutkijoiden lainattavissa. Samalla ne muodostavat varmuusnauhaston. — Arkistossa on ainutlaatuinen yli 6 000 vedoksen kokoelma parhaita kielenoppaita esittäviä valokuvia.

Laajaan käyttöön nauhoitearkiston aineista on saatu erilaisissa julkaisuissa. Paraikaa ilmestyy kaksi sarjaa, joissa arkiston kokoelmia hyödynnetään jatkuvasti. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus

Katsauksia

on vuodesta 1978 lähtien julkaissut Suomen kielen näytteitä -sarjaa, joka on ehtinyt 19. nidokseensa. Siinä on puolikarkealla tarkekirjoituksella painettuna 38 tunnin verran murretekstejä lähinnä tutkijain käyttöön. Toinen sarja on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran julkaisema Kotiseudun murrekirjoja. Siinä on ilmestynyt 5 laajahkoa nidosta (neljä ensimmäistä Pertti Virtarannan, tuorein Alpo Räisänen toimittamana), jotka kukin sisältävät usean tunnin mittaiset murreäänitteet. Kirjainnususu on valittu myös maallikolle sopiva. Kolmas, lähinnä opetuskäyttöön tarkoitettu julkaisusarja on jo valmis, nimittäin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Näytteitä uralilaisista kielistä I—V. Se sisältää tekstejä suomen murteista, viron kirjakiielestä, lähisukukielistä, etäsukukielistä ja unkarin kirjakiielestä. Kuhkankin osaan liittyy noin tunnin mittainen kasetti. Kun luetteloon lisätään vielä Pertti Virtarannan monet erillisteokset (Suomen kansa muistelee, Kultarengas korvaan, Vienalaisia lastenlauluja, Inkeriläisiä sananlaskuja ja arvoituksia, Lyydiläisiä tekstejä I—V), Terho Itkosen teos Kuoreveden ja Keuruun murretta ja J. Juhani Kortosalmen Vanha Kuusamo kertoo -kokoelma, ovatkin kaikki laajahkot aineskokoelmat tulleet kirjatuiksi.

Taistojen tiellä

Joskus 1960-luvun lopulla Suomen kielen nauhoitearkiston asioihin perehtynyt hallintojuristi huudahti ihmeissään: »Eihän arkistolla ole edes statusta!»

Hän oli oikeassa. Ankaran muodollisesti, valtionhallinnon kannalta Suomen kielen nauhoitearkistoa ei ollut olemassa. Koko edellä esiteltyä mittavaa toimintaa pyöritti neljän hengen ryhmä, neljä yksityishenkilöä omalla vastuullaan, opetusministeriön luottamusta nauttien: Suomen kielen nauhoitearkiston hoitokunta.

Ensimmäiseen hoitokuntaan kuuluivat professorit Lauri Hakulinen, Pertti Virtaranta ja Terho Itkonen. Myöhemmin hoitokunta täydennettiin neljäjäseniseksi. Pu-

heenjohtaja oli koko tämän ensimmäisen, vuoden 1976 maaliskuuhun kestäneen kauden prof. Virtaranta. Hoitokunnan jäsenistö vaihteli jonkin verran, jäseninä ovat olleet edellisten lisäksi professorit R. E. Nirvi, Aulis J. Joki ja Aimo Turunen sekä maisteri Pentti Soutkari. Sihteerin tehtäviä ovat hoitaneet maisterit Pentti Soutkari, Pekka Lehtimäki ja Jorma Rekunen.

Hoitokunnan alaisuudessa työskenteli vähitellen kasvava määrä assistentteja, amanuensseja ja muita toimihenkilöitä. Vakinaisina työntekijöinä ovat vuosien mittaan toimineet Eila Hämäläinen, Kirsti Jokinen, Oili Karihalme, Lea Laitinen, Laila Lehikoinen, Pekka Lehtimäki, Erkki Lyytikäinen, Juhani Pallonen, Matti Punttila, Jorma Rekunen, Pentti Soutkari, Tarja Soutkari, Leena Stén, Pirjo Särkkä, Leila White, Eeva Yli-Luukko ja Jaakko Yli-Paavola. Lisäksi on ollut aika ajoin mahdollista palkata tilapäisiä työntekijöitä, parhaimmillaan kymmenkunta.

Näin organisoituna nauhoitearkisto toimi 16 ensimmäistä vuottansa. Joku voisi kuvata organisaatiota väljäksi; mikään ei estä tätä määritelmää hyväksymästä. Eräänlaisessa väljyydessä oli organisaation voima, sen kyky mukautua joustavasti uusiin tehtäviin, tarkistaa suunnitelmia nopeasti viime hetkessäkin, jos elävä käytäntö niin vaati. Hoitokunta suunnitteli arkiston toiminnan päälinjat vuosikymmeniksi eteenpäin, ja hoitokunnan toimiaikana saatiin käytännöllisesti katsoen loppuun saatetuksi vanhojen kansanmurteiden tallennus.

Hoitokunnan sitkeällä työllä luonnistui myös arkiston rahoitus. Käytäntö muotoutui sellaiseksi, että arkisto sai vuotuisiin käyttömenoihinsa opetusministeriön avustuksen (ensimmäisenä toimintavuotena se tuli valtion humanistiselta toimikunnalta). Helsingin yliopisto oli toinen suuri rahoittaja. Yliopisto maksoi viime vaiheessa arkiston neljän assistentin tai amanuenssin palkat, luovutti arkistolle toimitilat, osti suurimman osan nauhoituskalustosta sekä osallistui huomattavilla summilla myös käyttömenoihin. Kol-

manneksi arkisto sai, varsinkin toiminnan alkuaikoina, rahallista tukea kunnilta, pitäjänseuroilta ja muiltakin vastaavilta yhteisöiltä. Kymmenen ensimmäisen toimintavuoden aikana lähes 70 yhteisöä oli ehtinyt avustaa nauhoitustyötä, monet vieläpä useana vuonna.

1. maaliskuuta 1976 aloitti toimintansa eduskunnan säätämällä lailla perustettu Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Keskus koostui siihen asti erillisinä, tavalla tai toisella opetusministeriön rahoittamina kotimaisten tai suomalais-ugrilaisen kielten alalla toimineista hankkeista. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksesta annetun lain perusteluissa mainitaan myös Suomen kielen nauhoitearkisto yhtenä niistä laitoksista, jotka työskentelevät tulevan keskuksen toimialalla. Itse laissa arkistoa ei mainita.

Tutkimuskeskuksen perustamista valmisteltaessa päädyttiin kuitenkin siihen, että tavallaan osa nauhoitearkistosta tulisi kuulumaan tutkimuskeskukseen. Keskus otti palvelukseensa arkiston kolme siihen asti opetusministeriön myöntämistä varoista palkattua toimihenkilöä. Tämän ehtona oli se, että nauhoitearkiston hoitokunta luovutti suurimman osan arkiston tieteellisistä kokoelmista sekä irtaimistosta valtion omaisuudeksi käytettäväksi Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa. Luovutussopimukselle ei juuri ollut vaihtoehtoa: ministeriöstä ilmoitettiin, että mainittujen kolmen työntekijän palkanmaksu lakkaa, ellei luovutussopimusta solmita.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen synnyttyä Suomen kielen nauhoitearkisto jakautui siis hallinnollisesti kahtia. Puolet työntekijöistä ja suurin osa kokoelmista tuli kuulumaan tutkimuskeskukseen, toinen puoli työntekijöistä ja pienempi osa kokoelmista Helsingin yliopistoon.

Kaikki osapuolet olivat yhtä mieltä siitä, että toiminnallisesti Suomen kielen nauhoitearkisto tuli säilyttää yhtenä kokonaisuutena; erityisen vahvana tämä käsitys vallitsi arkiston henkilökunnan piirissä. Helsingin yliopisto ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus solmivat vuosiksi

1977—82 sopimuksen Suomen kielen nauhoitearkiston ylläpidosta. Sopimuksen mukaan arkiston toiminnan tuli jatkua suurin piirtein entisin muodoin. Yliopisto sitoutui työntekijänsä palkkameinojen lisäksi vastaamaan huoneistokuluista, tutkimuskeskus omien työntekijänsä palkoista ja arkiston käyttömenoinsta. Arkiston tieteellistä toimintaa ohjaamaan tuli hoitokunta, johon molemmat sopijapuolet asettivat kaksi jäsentä. Hoitokunnan puheenjohtajana toimi professori Pertti Virtaranta, jäsenenä oli Helsingin yliopistosta suomen kielen professori ja tutkimuskeskuksesta asianomaisen toimiston päällikkö sekä suunnittelu-päällikkö.

Tämä runsaan viiden vuoden kausi osoittautui välivaiheeksi Suomen kielen nauhoitearkiston historiassa. Vuoden 1982 jälkeen tutkimuskeskus ei uudistanut sopimusta, toisin kuin Helsingin yliopisto oli esittänyt.

Välivaihe toi nauhoitearkiston toimintaan sekä myönteisiä että kielteisiä piirteitä. Myönteistä oli ennen kaikkea se, että arkiston aineksen julkaisutoiminta sai uutta vauhtia. Tutkimuskeskus alkoi julkaista lähinnä tutkijoille tarkoitettua viikosarjaa Suomen kielen näytteitä, jossa vuoden 1982 loppuun mennessä ehti ilmestyä 16:n eri murrealueilta valitun pitäjän murretta, kahden nauhoitetun veran kutakin. Eräänlaista vakautta toi myös työntekijäin aseman varmistuminen entiseen vuosi kerrallaan -systemiin verrattuna.

Kielteisiä puolia oli se, että tutkimuskeskus keskeytti nauhoitteiden sisällysluetteloiden ja asiakortiston laadinnan. Tutkimuskeskus ei katsonut voivansa käyttää tähän myös lähitieteitä palvelemaan hankkeeseen omia varojaan. Tätä nykyä suurin osa nauhoitteiden asiasisältöä on tavoittamattomissa. Suomen murteiden kokoelmien täydennysnauhoitus myöhästyi pahoin, kun yliopiston palkkaamia toimihenkilöitä ei moneen vuoteen lähetetty kenttätyöhön tutkimuskeskuksen varoin. Jälkikäteen voi sanoa, että paljon aikaa tuhlatiin hyödyttömään by-

Katsauksia

rokraattiseen jähkailuun.

Suomen kielen nauhoitearkiston aseman uuteen järjestämiseen tähtääviä neuvotteluja käytiin 1980-luvun alkuvuosina tutkimuskeskuksen, yliopiston ja opetusministeriön kesken. Neuvottelut eivät tuottaneet tulosta. Tällöin opetusministeriö päätti ratkaista asian. Ministeriö esitti, että kolme Suomen kielen nauhoitearkistoon sijoitettua Helsingin yliopiston tointa lakkautetaan ja perustetaan vastaavat toimet Kotimaisten kielten tutkimuskeskukseen. Tämän piti opetusministeriön muistion mukaan poistaa nauhoitearkiston toiminnassa ilmennyt kitka.

Opetusministeriön muistiosta antamassaan laajassa, kolme käsittelyvaihetta läpäisseessä yksimielisessä lausunnossa Helsingin yliopiston konsistori torjui ministeriön esityksen. Konsistori esittää kahta muuta vaihtoehtoa ratkaisua (yksi on nauhoitearkiston siirtäminen kaikkine työntekijöineen yliopiston organisaatioon). Opetusministeriön esityksessä konsistoria huolestuttaa erityisesti se, että yliopisto menettäisi nauhoitearkiston kokonaan toimivallastaan. Konsistori lausuu: »Helsingin yliopistolla tuleekin olla riittävästi itsenäistä päätösvaltaa tieteelliseen äänentallennukseen ja äänitearkistotoimintaan liittyvissä kysymyksissä, muuten se ei voi joustavasti mukautua kulloistenkin tutkimustehtävien vaatimuksiin. Yliopisto ei tule toimeen ilman nauhoitearkistoa, eikä se voi näin tärkeällä alalla jättäytyä pelkästään ulkopuoliselta saatavien palvelusten varaan luottamalla yksinomaan toisen valtion laitoksen hyväntahtoisuuteen.»

Tutkimuskeskuksen nimissä annetussa, sen johtajan allekirjoittamassa lausunnossa, josta edes tutkimuskeskuksen johtokunta ei saanut tietää mitään, otetaan taas opetusministeriön ehdotus ilahtuneesti vastaan ja todetaan, että se antaa »aiempaa joustavimmat mahdollisuudet suunnata nauhoitearkiston toimintaa tutkimuskeskuksen kokonaistavoitteiden mukaisesti».

Keväällä 1983 eduskunnalle annettuun ensimmäiseen lisäbudjettiesitykseen sisältyi myös nauhoitearkiston toimien siirto, tosin siinä muodossa, että yliopistosta tutkimuskeskukseen esitettiin siirrettäväksi vain kaksi tointa. Eduskuntaan ehtiessään siirtoesitys herätti huomiota julkisuudessaakin. Eräät Helsingin yliopiston professorit lausuivat suuressa päivälehdessä huolestumisensa siirtoesityksen johdosta. Tutkimuskeskuksen johtaja — jonka huomion vasta professorien kannanilmaus oli kiinnittänyt siirtohankkeeseen — tutustui lisätalousarvioesitykseen ja lausui samassa lehdessä, ettei siirto tuo mitään olennaista muutosta nauhoitearkiston asemaan.

Eduskunta hyväksyi juhannuksen alla lisätalousarvioesityksen. Tutkimuskeskus oli voittanut taistelun nauhoitearkistosta.

Nykyinen Suomen kielen nauhoitearkisto kuuluu Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen tutkimusarkistoon Suomen suku-toimistoon. Arkistossa työskentelee viisi tutkimuskeskuksen palkkaamaa henkilöä tutkijan ja apulaistutkijan toimissa ja tehtävissä. Yksi tutkijoista on määrätty arkiston esimieheksi.

Helsingin yliopistolla, jonka piirissä nauhoitearkisto on syntynyt ja kehittynyt, on nauhoitearkiston palveluiden käyttäjänä erityisasema. Tutkimuskeskus on nimittäin opetusministeriön vaatimuksen mukaisesti taannut, että yliopisto saa uudelleen organisoidulta nauhoitearkistolta vähintään samantasoiset palvelut kuin ennen toimien siirtoa. Tämä merkitsee normaalin tutkijainpalvelun lisäksi alan opiskelijain perehdyttämistä kielitieteelliseen äänentallennukseen ja äänitteiden käyttöön, kaluston lainausta, opintotoiden ohjausta sekä erilaisen varsinkin kulttuurihistoriallisesti merkittävän aineksen kokoamista. Nauhoitearkisto toimii yliopiston osoittamissa tiloissa Vironkatu 1:ssä, ja yliopisto on sijoittanut omat äänitteensä arkiston kokoelmiin. Nauhoitearkistossa työskentelee yliopiston palkkaama amanuenssi.

Puolen vuosisadan taipaleelle

Kotimaisten kielten tutkimuskeskukselle on siirtynyt valta kehittää toisen neljännesvuosisadan taipaleelle lähtevän nauhoitearkiston toimintaa — ja myös vastuu kehittämisestä. Millaiset tehtävät sitten uudelleen organisoitua nauhoitearkistoa odottavat?

Selvytyden vuoksi huomautan, että tehtävä- ja odotusluettelo, jota seuraavassa hahmottelen, ei ehkä ole tutkimuskeskuksen vahvistettujen tai vahvistusta odottavien suunnitelmien mukainen. Se perustuu arkiston kohtaloissa eläneen virkamiehen omiin mietteisiin, jos kohta yhteisiinkin pohdintoihin.

Aineksen keruussa nousee luontevasti etualalle erilaisen muuttuvan puhesuomen tallentaminen. Useilla paikkakunnilla tätä on jo tehtykin, kuten aiemmin ilmeni. Arkisto on ollut myös taustatukena mm. Helsingin kaupungin puhekielen tutkimushankkeessa.

Tähän asti maassamme harjoitettu puhekielen tutkimus on keskittynyt vahvasti kaupunkien ja taajamien tai toisaalta eri ammatti- ja pienryhmien kieleen. Se lie nee ainakin pieneltä osalta reaktiota vanhan kansankielen maaseutumaisemaan kiinnittyneelle tutkimukselle. Suomen kielen nauhoitearkiston toimialaan erittäin hyvin sopiva tutkimus- ja keruuhanke olisi murteen muuttumisen seuruu. Kansanmurteiden keruuohjelma tuotti suhteellisen lyhyessä ajassa poikkileikkauksen kielen yhdestä tasosta. Nyt olisi ainakin kaikilta päämurrealueilta valittava paikkakunta, jonka puhekielen kehitystä seurataan määräväleihin tehtävin haastatteluin. Seuruu jatkuisi huomattavan pitkään, joka tapauksessa vuosikymmeniä. Tutkimussuunnitelmaa laadittaessa on ratkaistava monta ongelmaa; vähäisimpiä eivät liene paikkakuntien ja haastateltavien valinta. Ajassa näin pitkälle ulottuvasta hankkeesta on »lopullisia» tutkimustuloksia saatavissa kukaties vasta ihmisiän kuluttua. Tässä muuttuvien tieteenparadigmojen maailmassa nauhoitearkiston tapainen suhteellisen

vakaa yksikkö pystyy viemään johdonmukaisesti loppuun ehkäpä vuosisataisen seuruuohjelman. Arkiston luistavaksi voideltua koneistoa ei kannata päästää ruostumaan.

Tärkeä säännöllisen seuruun kohde on maamme rajojen ulkopuolella puhuttava suomi. Ruijassa ja Länsipohjassa on hyvät mahdollisuudet tarkkailla hiljalleen hiipuvaa kieltä.

Oman maamme kaksikielisten ihmisten puhuma kieli on myös oman tutkimushankkeensa arvoinen. Suomen ja ruotsin sekä suomen ja lapin taitoisilta olisi tallennettava riittävästi molempien kielioppaan hallitsemien kielten näytteitä.

Sukukielen tallennusta on jatkettava; aineista tarvitaan sekä opetukseen että tutkimuksen käyttöön. Eräistä sukukielistä on vasta perin lyhyet näytteet, näiden kielten (tšeremissi, votjakki, ostjakki, voguli) keruuta on tehostettava. Jotkut kielet, esim. lappi, miksei karjalakin, ovat sen verran kohtuullisin ponnistuksin tavoitettavissa, että voisi ajatella jonkinlaisen seuruun luonteista tallennusta. Nauhoitearkiston vastuuta lisää se, että useimpia sukukieliä ei systemaattisesti nauhoiteta mihinkään muuhun keskusarkistoon.

Kulttuurihistoriallisesti merkittävän aineksen tallentamisesta on saatava aikaan väljä ohjelma. Ei riitä se, että Helsingin yliopiston tarpeet tällä alalla on tyydytetty. Muuallakin käydään tärkeitä keskusteluja, pidetään seminaareja ym., jotka — hyödyksi alan tutkimukselle — ansaitsevat tallentamisen.

Viime toimintavuosinaan nauhoitearkisto on ponnekkaasti paneutunut palvelun parantamiseen ja tehostamiseen. Tällä linjalla on vielä paljon työmaata, jotta arkiston jättiläisaines saadaan mahdollisimman tehokkaaseen käyttöön.

Erinomaisen hyvää palvelua on arkiston aineksen julkaiseminen, joka vapauttaa käyttäjän virka-ajasta ja kokoelmien sijaintipaikasta. Tutkimuskeskuksen julkaisemaa Suomen kielen näytteitä -sarjaa tulee pian ilmestyneeksi kaikki suomen päämurrealueet ja tärkeimmät alamurre-

Katsauksia

ryhmät kattava kierros. Kolme samanlaisia kierrosta on jo pitkälle pitäjiä myöten suunniteltuna. Myös SKS:n aiemmin mainittu Kotiseudun murrekirjoja -sarja jatkuu.

Julkaisemattomia litteraatioita arkiston kokoelmissa on yli 900 nauhoitetun verran. Suurin osa jääkin julkaisematta, kustannussyistä. Litteraatioita kannattaa silti vastakin tuottaa, tarjoavathan ne monessa tapauksessa tutkijalle riittävän tarkan dokumentin.

Täytyy kuitenkin muistaa, että Suomen kielen nauhoitearkiston primaarituote on ääninauha. Sen arvo on korvaamaton. Tarkinkin litteraatio välittää elävän puheen kuin kuvastimessa, arvoituksen tavoin. Vain ääninauha toistaa sen kaikine piirteineen, kirkkaasti: kasvoista kasvoihin. Tämä on tutkijainpalvelun tehostamisessa otettava huomioon. Tarvi- taan riittävästi korkeatasoisia kuuntelulaitteita. Alkuperäisnauhoitteista on saatava aikaan täydellinen käyttökopiosto, jotteivät lainapyynnöt ruuhkaudu koh- tuuttomasti.

Arkiston käyttöä helpottavien kortistojen ja hakemistojen parantamista on jat- kettava. Vuoden 1984 lopulla on valmis- tunut seikkaperäinen erittely arkiston kulttuurihistoriallisista nauhoitteista. Tämä erittely talletetaan Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen ATK-yksik- köön. Näin siitä on käyttäjän saatavissa nopeasti monipuolista tietoa. ATK-mene- telmiä voitaneen hyödyntää muussakin arkiston tiedonhaussa.

Nauhoitteiden sisällysluetteloiden ja asia- kortiston laadinta on saatettava käyntiin. Ei ole hyväksyttävää, että suuri kielitie- teellinen nauhoitearkisto joutuu vuodesta toiseen jäämään vaille tietoa nauhoittei- densa sisällöstä. Voipa ollakin, että suu- rimman hyödyn sisällysluetteloista kor- jaavat lähitieteet (folkloristiikka, kansa- tiede), mutta sehän ei ole työn jatkamisen este, päinvastoin. Kun opetusministeriön edustajakin on nauhoitearkistossa vierail- lessaan todennut luettelointityön tärkey- den, pitäisi rahoituksen olla vain järjeste- lykysymys. Tutkimuksen kokonaisuuden

kannalta ei ole järkevää jättää arvokkaita tietoja makaamaan tutkijain ulottumat- tomiin.

Nauhoitearkiston palveluja ovat viime aikoina yhä useammin ohjautuneet ky- symään myös murretietouden tai kotiseu- tutyön harrastajat. Samoin teatterit ja Yleisradio ovat olleet kiinnostuneita nau- hoitteista. Suuren yleisön palvelua on vas- takin syytä jatkaa, milloin se kohtuullisin vaivoin on mahdollista.

Suomen kielen nauhoitearkisto on aina ollut organisaationa pieni, joustava ja palvelukykyinen. Näitä ominaisuuksiaan edelleen hyödyntäen sen on turvallista jatkaa kohti puolivuosisataismerkkipäi- vää.

Äänentallennus on välttämätöntä.

ERKKI LYYTIKÄINEN

KIRJALLISUUTTA

- KERESZTES, LÁSZLÓ 1983: Magyar anyag Helsinkiben a finn hangarchívumban. — Árpád Sebestyén (toim.), Magyar nyelvjárások XXV. A Kossuth Lajos tudományegyetem magyar nyelvudo- mányi intézetének évkönyve s. 121— 126. Debrecen.
- LYYTIKÄINEN, ERKKI 1979: Suomen kielen nauhoitearkisto 20-vuotias. — Yli- opisto, Helsingin yliopiston tiedotus- lehti, vsk. 4 (27) n:o 11 s. 3—5. Hel- sinki.
- 1982: Nauhoitusmatkalla Ruijassa. — Pekka Laaksonen — Pertti Virtaran- ta (toim.), Ulkosuomalaisia, Kaleva- laseuran vuosikirja 62, s. 151—165. Helsinki.
- A Finn Nyelv Hangarchívuma. — Árpád Sebestyén (toim.), Magyar nyelvjárások XXVI. A debreceni Kos- suth Lajos tudományegyetem magyar nyelvudományi intézetének évköny- ve. Debrecen. (Tulossa.)
- REKUNEN, JORMA 1981: Nauhurit ja haas- tattelutekniikka. — Dokumentointi museotyön osana, Satakunnan muse- on julkaisuja 1 s. 53—56. Moniste.
- REKUNEN, JORMA ja YLI-PAAVOLA, JAAKKO

- 1965: The Finnish Language Tape Archives. — Pertti Virtaranta, Terho Itkonen, Pentti Soutkari (toim.), *Castrenianum: the centre of research into Finnish and its related languages* s. 41—46. Helsinki.
- 1975: Suomen kielen nauhoitearkisto. — Eila Hämäläinen — Kaisu Juusela (toim.), *Castrenianum: suomen ja sen sukukielten tutkimuskeskus, Castrenianumin toimitteita* 10, s. 61—70. Helsinki.
- 1975a: Das Tonbandarchiv der finnischen Sprache. — Eila Hämäläinen — Kaisu Juusela (toim.), *Castrenianum: Forschungszentrum für Fennistik und Finnougristik, Castrenianumin toimitteita* 11, s. 67—77. Helsinki.
- SOUTKARI, PERTTI 1964: Murteennauhoittajien koulutusta kesäyliopistoissa 1962—1964. — *Virittäjä* 68 s. 366—371.
- Suomen kielen nauhoitearkisto (SKNA). — Nordisk Folkedigtning og Folke-musik: inventering af originalmateriale i nordiske institutioner, NIF Publications No. 1, s. 175—177. København 1972.
- Suomen kielen nauhoitearkisto (SKNA). — A Guide to Nordic Tradition Archives, NIF Publications No. 7, s. 55—58. Turku 1978.
- Suomen kielen nauhoitearkiston toiminta. [Monistettu vuosikertomus v. 1959—1964, painettu v. 1965—1982.]
- VIRTARANTA, PERTTI 1956: Suomen murteiden tallentamisesta uusin teknillisin apukeinoin. — *Virittäjä* 60 s. 146—153.
- 1959: Suomen kielen tutkimuksen näköaloja. — *Virittäjä* 63 s. 441—451.
- 1963: Über die Sicherstellung von Sprachmaterial aus dem Finnischen und den verwandten Sprachen in jüngster Zeit. — Gyula Ortutay (toim.), *Congressus internationalis fenno-ugristarum Budapestini habitus* 20—24. IX. 1960, s. 295—304. Budapest.
- 1966: Suomen kielen ja sen sukukielten kielenainesten sodanjälkeisestä tallennustyöstä Suomessa. — *Virittäjä* 70 s. 180—188.
- 1968: Über das Sammeln von finnischem und finnisch-ugrischem Sprachgut in Finnland nach dem Zweiten Weltkrieg. — *Congressus secundus internationalis fenno-ugristarum Helsingiae habitus* 23.—28. VIII. 1965, Pars I s. 575—586. Helsinki.
- 1970: Tendances récentes et situation actuelle de la finnistique. — *Études finno-ougriennes* V s. 119—128. Paris.
- 1973: Kirjailijanauhoituksista Suomessa yhden esimerkin valossa. — *Finsk-ugriska småskrifter utgivna av Seminariet för finsk-ugriska språk vid Lunds universitet* 2 s. 20—28. Lund.
- 1981: Das finnische Tonbandarchiv — Geschichte und Gegenwart. — Heikki Leskinen (toim.), *Heutige Wege der finnischen Dialektologie. Studia Fennica* 24, s. 175—189. Helsinki.
- 1983: Erään tutkimusmatkan kuvaus. — Juhlakirja Erkki Ala-Könnin 70-vuotispäiväksi 2. 2. 1981, Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen julkaisu 10, s. 139—174. Vammala.
- YLI-PAAVOLA, JAAKKO 1970: Vuosikymmen kiennauhoitusta. Suomen kielen nauhoitearkiston toimintaa v. 1959—1968. Tietolipas 60. Vammala.
- Murteennauhoittajan keruukertomus. — Pekka Laaksonen (toim.), *Kertoajat ja kuulijat, Kalevalaseuran vuosikirja* 60, s. 207—210. Helsinki.
- 1982: Kiveliöitten kansaa kuulemasa. — Pekka Laaksonen — Pertti Virtaranta (toim.), *Ulkosuomalaisia, Kalevalaseuran vuosikirja* 62, s. 166—174. Helsinki.
- 1984a: Suomen kielen nauhoitearkisto 25-vuotias. — *Korkeakoulutieto* 3/1984 s. 34—36. Helsinki.
- 1984b: Suomen kielen nauhoitearkisto — tietolähde myös historian tutkijoille. — *Arkistotiedote* 2/1984 s. 7—10. Helsinki.
- Aänitearkistokomitean mietintö. Komiteanmietintö 1970: B 20. Helsinki.